

KRABISEV JA KÕLISEV EESTIKEELSES AEGRUUMIS

KANNI LABI

Eri keeltes, aga ka ühe keele eri arenguetaappides on nii palju ühist kui ka palju erinevat selles osas, milliste maailma asjade jaoks on olemas kindlaskujunenud sõnad. Reaalsust võidakse jagada nimetamist väärivateks osadeks mitut moodi ja loomulikult muutub see aja jooksul koos asjade ja nähtuste eneste muutumisega meie ümber. Andrus Saareste kirjutab oma mõistelise sõnaraamatu eessõnas, et „iga rahvas ju omas teadvuses keele sõnade kaudu analüüsib ainelist ja vaimset ilma osisteks enam või vähem erineval viisil” ning seega saab keeles esinevate sõnade ja nende tähenduste kaudu aimu ka seda keelt rääkiva rahva mõtte- ja tundeilmast, eluolust ja kommetest (Saareste 1958–1963, I: X–XI). Oma artiklis annan peale sõna *raha* semantilise analüüsi ka ülevaate rahaga seotud eestikeelse sõnavara kujunemisest alates esimestest kirjalikest allikatest kuni praegusajani. Peale sõnaraamatutes esitatud andmete ja kirjakeele tekstikorpuste materjali vaatlen ka, kuidas on rahast eesti kultuuriruumis eri aegadel lauldud. Kahtlemata annab rahasõnavara pildi rahva muutuvast majanduspoliitilisest olukorrast. Võime aga teha oletusi ka selle kohta, kui palju saab selle põhjal otsustada tema mõtte- ja tundeilma üle.

Rahal on nagu keelelgi peale praktilise funktsiooni ka sümboolne funktsioon. Riigi valuuta koos selle kujunduse ja nimetustega võib identiteedi seisukohalt olla sama oluline kui oma keel ja keelepoliitika. Eurole üleminek Eestis 2011. aasta algul näitas seda ilmekalt: meedias väitsid paljud inimesed, et neil on oma rahast pisarateni kahju. Lutz Marten ja Nancy C. Kula (2008) on võrrelnud sellest seisukohast kahe Aafrika riigi olukorda: Sambias on riigikeele valik puhtalt pragmaatiline (inglise keel), rahanimetustel (*kwa-cha* 'koit' ja *ngwee* 'hele, särav') on aga tugevalt sümboolne funktsioon; Tansaania on üks väheseid Aafrika riike, kus kohalik (suahiili) keel on tõstetud riigikeele staatusse, kandes sümboolset väärtust (kõrgema hariduse ja kohutute keeleks on siiski inglise keel), kuid rahaühikute nimetused šilling ja sent on pragmaatilised. Eesti sarnaneb selles mõttes Tansaaniaga, kuigi meie omakeelse kultuuri ja ühiskonnakorralduse loomine jääb kaugemas minevikku. Ent ka meil on rahaühikute nimedeks pakutud sümbolitähendusega variante: 1928. aasta rahareformi eel soovitati näiteks selliseid nimetusi nagu *kuldar*, *esta* ja *ader*. Ajaloolase Ivar Leimuse kommentaar sellele on selgelt hinnanguline, pragmaatiliselt külge eelistav: „Välismajanduspartnerite nõudel, kes olid krooniga suutnud juba harjuda, noist rahvusromantilistest veidrustest siiski loobuti” (Leimus 2006: 52).

Võime praegu raha pidada ilmselt nähtuseks, mille olemust mõistavad sarnaselt väga erineva kultuuritaustaga inimesed igast maailma otsast. Vaevalt see aga mõistena ja tekstiühikuna igas keeles, kontekstis ja ajahetkel ühtemoodi käitub.

raha – polüseemne sõna?

Paljudel sõnadel on rohkem kui ainult üks tähendus: Margit Langemetsa (2009: 73) andmetel on eesti nimisõnadest polüseemne iga viies lihtsõna (22 %), samal ajal kui lihtsõnad on valdavalt monoseemsed (95 %). Nii pole midagi imestada, et ka sõnal *raha* on „Eesti keele seletavas sõnaraamatus” (edaspidi EKSS) neli põhitähendust: 1) üldine ametlik maksevahend müntide ja rahatähtede kujul, 2) kapital, vara (rahasummana arvestatuna), 3) kaelaraha, 4) auraha.

Jätame kõrvale kaks viimast kui vähem asjassepuutuvat: käibivate müntide kasutamist ehetena tänapäeval üldiselt ei esine ja auraha seos maksevahendiga on ilmselt alati olnud vaid välises sarnasuses. Esimese ja teise tähenduse vaheline suhe peaks kuuluma süstemaatilise polüseemia alla, kui-võrd üks neist on rohkem ja teine vähem konkreetne ühe ja sama entiteedi avaldumisvorm. Süstemaatilise polüseemiana käsitletakse juhtumeid, mis võivad jääda polüseemia ja monoseemia piirimaile (kahe tähenduse kasutuskontekstid on suhteliselt sarnased), kusjuures vähemalt kahe eri sõna mitu tähendust peegeldavad reeglipäraselt sarnast tähendusstruktuuri (Langemets 2009: 27–28). EKSS-i näitelauseste põhjal eristuvad *raha* kaks tähendust konkreetseuse poolest vaid osal juhtudest: kui on juttu objektide trükkimisest, verimimisest vm füüsilises maailmas toimuvast tegevusest või konkreetsetest vääringutest. Lausetes (1) *Raha eest ei saanud enam midagi* ja (2) *Teeb kõike ainult raha pärast* pole konkreetseuse vahe kuigi tajutav, samuti väljenditel (1) *rahaga tasuma* ja (2) *raha laenama*. Langemets käsitlebki eraldi semantilise klassina abstraktset ja/või konkreetset entiteeti, mis on küll n-ö *varia*-hulk nendest sõnadest, mis ei sobinud ühessegi viiest põhiklassist (Langemets 2009: 97). Langemetsa valimist kuulub sellesse klassi nt sõna *tasu*, mis osutab, et samasse võiks kuuluda ka *raha*. *tasu* käsitleb Langemets ka konkreetse tähenduses ESE_RAHA (Langemets 2009: 106). Eset ja abstraktset või konkreetset entiteeti seob ühine tegevus ka selliste sõnade puhul nagu *tehnika*, *telefon* ja *telegraaf* (Langemets 2009: 124). Telefon on samuti nagu raha nii teatud süsteem kui ka konkreetne objekt, mille abil see süsteem toimib (EKSS-is: 1) süsteem inimkõne edastamiseks juhtmete v. raadio kaudu; 2) telefoniaparaat), kuid leksikoniüksusena käitub sõna *telefon* siiski teisiti: sahtlitäit telefoniaparaate ei saa nimetada telefoniks, nagu me sahtlitäit rahasid ikka rahaks kutsume.

Konkreetseuse aste seisnebki tavaliselt piiritletuses, vastanduses asi–aine, mida nimetatakse substantiivide semantiliste omaduste seas esimesena (Pajusalu 2009: 61). „Asjad on niisugused objektid, mida saab või mida on mõtet loendada, niisugused, mille puhul on mõtet rääkida ühest ja rohkem kui ühest, millele on omane teatav kindlapiirilisuus. Aine on midagi sellist, mida ei saa või pole mõtet loendada, midagi, mida võib olla suhteliselt palju, suhteliselt vähe, aga mitte üks või rohkem kui üks eksemplar – midagi kontuuritut. Aineid võib loendada ainult aine liikide, mitte eksemplaride kaupa” (Rajandi, Metslang 1979: 11). Füüsilise objektina võiks raha olla piiritletud, ruumiliselt terviklik ja loendatav, tähistatud asjasõnaga, abstraktsena piiritlemata, terviklikkuseta ja loendamatu, tähistatud ainesõnaga. Praktilises keelekasutuses aga need omadused põimuvad: loeme tavaliselt *raha*, mitte *rahasid* (tõsi küll, enamasti eesmärgiga teada saada kogusumma suurust,

mitte rahatähtede arvu), *suurte rahadega* ärimeestel on pigem suured summad kui suuremõõtmelised rahatähed. Mitmuslik kasutus on siiski tavalisem esimeses põhitähenduses, kuid veel tavalisem on sealgi ainsuslik: *see on raha* võib öelda nii ühe mündi või rahatähe kohta kui ka suvalise koguse müntide ja rahatähtede kohta.

Koostiselt on raha liiga heterogeenne, et olla aine selle sõna otseses mõttes, pigem on ta „piiritlemata objektikogum” nagu mööbel, rahvas või aedvili (EKG II: 43). Nende mõistete omavahelisel võrdlemisel tekib tugevam paralleel aedviljaga: kui tool on ikkagi mööbliese (mööbel ainult kõnekeeles) ja keegi rahva seast pigem inimene (eesti keeles küll ka naiste- või meesterahvas), siis üks münt on samuti just raha, nagu ka porgandi kohta võib öelda köögivilil (mis on EKSS-i definitsiooni järgi asjasõna) ja õuna kohta puuvilil (samuti asjasõna), mõlemat saab nimetada aga ka aedviljaks (see on EKSS-is ainesõna). Konkreetsem ja abstraktsem põhitähendus eristub siiski ainult *raha*’l. Liiatigi on *köögi*-, *puu*- ja *aedvili* kunstlikud ülatasandi mõisted, igapäevaselt räägitakse siiski õuntest ja porganditest.

Asja- ja ainesõnade süstemaatilist polüseemiat selgitab Langemets näide- tega, kus mingist objektist saadakse (toidu)aine (*hernes, kaer, maapähkel, uba, vaarikas*), asjasõna abil tuuakse välja mingi omadus (*temas on luuletajat*) või ainesõnad muutuvad kvantitatiivselt piiritletuks (a) ’teatavat liiki X’ eri maade kohvid; (b) ’teatav kogus X-i’ *pane keema kaks vett*; (c) ’teatav üksus X-i’ *nägusad mööblid*; (d) ’palju erinevaid X-e’ *sadestunud soolad*; (e) ’X-i allikas’ *kaks muret* (Langemets 2009: 196–197). Toiduainete puhul tundub olevat veel üks grupp, milles ülekanne on pigem ainelt asjale: ühe ühikuna kindlapiirilised „ained” on nt leib, sai, vorst, juust. Ka Langemets käsitleb *leiba* ainesõnana. Nende mitmuslik tarvitus on siiski tavapärasem kui rühmades (a), (b) või (c) ning selle tähendus teine kui rühmades (d) ja (e). EKSS ei erista neil asja- ja ainetähendust, vaid nimetab leiba ja saia teatud toiduks või pätsiks (kaks-ühes-tähendus), vorsti lihatooteks (s.o asjaks) ja juustu toiduaineks (s.o aineks – loogiline, kui võtta arvesse, et poes me juustu terve meiereist tulnud kerana enamasti ei näe ega osta). Teistsugusest valdkonnast sobib sama skeemiga sõna *puru*, mis võib tähistada nii hulka peenikesi osakesi kui ka üht neist osakestest (viimane tähendus on EKSS-is märgitud rööbikutega ||, seega pole iseseisev põhitähendus, vaid üksnes tähendusvarjund) – ja ülekantuna ka raha.

Kui võrrelda EKSS-is kirjeldatud *raha* kahte põhitähendust Langemetsa semantiliste põhitüüpidega, siis tähendus (1) hõlmaks tüübi ESE_RAHA, nagu *taaler, talent, tasku, dollar, kroon* (Langemets 2009: 248), kuid selle põhiliselt ainsusliku kasutuse tõttu tekib vajadus lisada Langemetsa omadele ka tüüp AINE_RAHA. Tähenduses (2) oleks *raha* ABSTR/KONKR_ASI, nagu *takistus, tabu, tasu* (Langemets 2009: 244), ning samal põhjusel siis ka ABSTR/KONKR_AINE. Ajalooliselt on loogiline oletada pigem asjatähenduse primaarsust – konkreetset maksevahendit tähistav mõiste kandus üle tervele maksevahendite süsteemile –, olgugi et paralleel herneste ja ubadega jääb sisuliselt ähmaseks.

Võime ülaltoodud näidete varal *raha* juhtumi lugeda siiski süstemaatilise polüseemia hulka, kuid vähemalt eesti leksikograafide käsitluses on ta oma selgelt eristatud konkreetsema ja abstraktsema põhitähendusega esilekerkiv. Loendatavuse poolest teist päris samasuguse struktuuriga sõna aga ei leiagi. Kui kaks leiba või kaks puru võivad olla üpris erineva välimuse ja koostisega, pole see erinevus siiski lõpptulemuse seisukohalt nii tähtis kui erinevus kahe

raha vahel: nii on väljend *kaks raha* küll semantiliselt ja grammatiliselt korrektne, kuid mõjub naiivse ja lastekeelsena. Samuti on raha ise arenenud aja jooksul konkreetsest abstraktsemas suunas: esialgse naturaalmajanduse taandudes võeti kasutusele väärismetalliühikud, mille asendasid sümbolse väärtusega sedelid ja mündid, mida praegu asendab üha enam pangakaart ja kujutletavad summad – me teame, et neil on kuskil mingi materiaalne kate, aga lihtinimese jaoks on see üsna hoomamatu. Tuleb tõdeda, et inimkultuuris pole lihtsalt teist rahaga võrreldavat nähtust.

Vanematest kirjalikest allikatest sõnaraamatuteni

Üldtunnustatud etümoloogia järgi peetakse läänemeresoome sõna *raha* germaani laenuks sõnast **skrahā* 'kuivatatud loomanahk', mis viitab sellele, et karusnahku kasutati maksevahendina. Sama tõendab ka komi, mari ja mordva sõna *ur*, mis tähendab nii oravat kui ka kopikat (Soosaar 2006: 143). Soome rahvaluules on säilinud viiteid sõna *raha* algele tähendusele, nt *Oravat orolle nosta, rahat rannoille ajele* (Häkkinen 2004: 1011). Eesti ajaloolane Ivar Leimus peab seda seletust ebatõenäoliseks, sest vastav sõna tähistas eelkõige pärgamenti, mitte karusnahka, „ning puuduvad ka igasugused andmed oravanaha tarvitamisest läänemeresoome hõimude, välja arvata laplaste juures” (Leimus 2006: 5). Selle asemel pakub ta laenuallikana välja muinasgermaani sõna **raho-*, **rahon*, **raha-*, **rahan*, mis tähistas saaki, eelkõige röövsaaki. Ühessegi etümoloogiasõnaraamatusse (SKES 1955–1981; SSA 1992–2000, Mägiste 1982–1983, Häkkinen 2004) see tõlgendus jõudnud ei ole.

Esinemuse poolest meieni jõudnud kirjalikes allikates on *raha* esirinnas, leidudes juba ühes esimeses säilinud tekstikatkendis, nn Kullamaa käsikirjas, vakuraamatus aastatest 1524–1532, mis sisaldab osalt alamsaksa-, osalt ladinakeelse teksti seas hulga kohanimesid, üksikuid eestikeelseid sõnu ja kolm palveteksti.¹ Lause *Whamkayra nynck yotoraa Wayack monnist to[nz]ull pastust* 'Vaimukaera ning jootraha vajaka mõnest Tõntsul paastust' näib sealhulgas üsna juhuslikuna. Andrus Saareste (1923: 99) tõlgendab seda järgmiselt: „Märkus käib nähtavasti kellegi koguduseliikme kohta, kelle kogudusemaksudest on „vaimukaera” (s. o. teatavat kaeras tasutavat maksu vaimude, s. o. tööhingede pealt) ning jootraha vajak (puudu, tasumata) mõnest (? või kohanimi Mõniste? mida tõsiküll Kullamaal praegu ei näi tuntavat) Tõntsul (??) paastust.” Mis asjaoludel see lause just eesti keeles on kirja pandud, ei ole keegi osanud oletada.

Georg Mülleri eestikeelsetes jutlustes aastatest 1600–1608 mainitakse raha vana kirjakeele korpuse andmetel seitse korda. Müller rõhutab kristliku moraali kohaselt, et raha on miski, mida ei saa teispoolsusse kaasa võtta: *Keick se Ilma hüys, mea meil eales on, eb awita mitte sen Surma wasta, moi-to næmat tegkewat meit enamb kurbax, kudt röimsax, minckprast meddi süd-damet lotwat sensinatze ilma talluße huide peepe ia meddi südda teeb hayke, et tæma sesinatze ello raha, hüys, abbÿ Nayne, Lapset, Söbbrat ninck suhre auwo piddab perra ninck seÿe iethma* (vt ka Müller 2007: 740).²

¹ Tekstid ning andmed nende kohta on pärit TÜ vana kirjakeele korpusest <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>.

² Raamatu koostajate tõlkes tänapäeva eesti keelde: „Kõik selle ilma vara, mis meil

XVIII sajandist on säilinud juba rohkesti eestikeelset kirjasõna ning ka raha käsitletakse mitmest eri aspektist. August Wilhelm Hupeli aastatel 1766–1767 ilmunud esimeseks eestikeelseks arstiteaduslikuks ajakirjaks nimetatud „Lühikese õpetuse” täispealkiri kõlab järgmiselt: „Lühhiike õppetud mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tulleb tähhele panna igga haigusse jures. Selle kõrwas on weel muud head nouud, õppetussed ning maenitsussed leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks üllespantud.” Raha nimetab Hupel paljudel kordadel kas arstirohtude hinnaga seoses: *Sedda pulwert kässin minna sind osta, sest temma ei maksa suurt rahha, ja sinna woid sellega ennast ning teisi aitada või annab „muude heade nõude” hulgas juhatusi, kuidas kokkuhoidlikumalt elada, eriti viinaraha arvelt: Teie jodikkud wõtke ommeti ükskord sedda waewa, ning märkige iggakord need koppikad mis teie kõrtsis ärrajote; luggege neid siis kokko, wist teie pannete siis immeks ning ehmatate, kui teie näte et on suur hulk rahha mis teie ühhe aastaga ollete ärrajonud; sellega olleksite teie kül woinud palju head ning kasso ennestele sada.*

Järgmiseks on sobilik vaatluse alla võtta eesti keele kohta koostatud sõnaraamatud. Heinrich Stahli „Vocabula nach Ordnung des Teutschen Abc” (1637) eristab raha selle aine- ja asjatähenduses, vastavalt saksakeelsete sõnade *Gelt* ja *müntz* vastetena (Kikas 2002: 110), samuti nagu Heinrich Gösekeni „Manuductio ad Linguam Oesthonicum” (1660) (Kingisepp, Ress, Tafenau 2010: 587) – saksa-eesti suunaga sõnaraamatus satub eesti raha kahe märksõna alla. Teistpidise suunaga, XVIII sajandi algupoolest pärinevas Salomo Heinrich Vestringi sõnaraamatus on märksõna *rahha* vasteks *Das Geld*, väljendil *lahti Rahha* ka *Scheide Müntze* (Vestring 1998: 197).

Esimene peaaegu kogu eesti keele sõnavara hõlmav sõnaraamat, Ferdinand Johann Wiedemanni „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch” (1869, 1883, 1893, 1973) koondab märksõna *raha* alla mõlemad tähendusvariandid: *Geld*, *Münze*. Sõnaartikkel sisaldab hulganisti *raha*-põhiosaga liitsõnu ja sõnaühendeid, mille hulgas saab kitsama tähendusvälja tõttu eristada EKSS-i kahe tähenduse alla kuuluvaid (lisaks 3. ja 4. tähenduse esindajad *ammeti-r.*, *aur.*, *kaela-r.*, *kannaga r.*, *kodaratega r.*, *rinna-r.*).³ Esimest põhitähendust esindavad Wiedemannil *helisev r.*, *heliseja r.*, *kirjandatud r.*, *kõliseja r.*, *hõbe-r.*, *kõva r.*, *kroonu-r.*, *kuld-r.*, *lahti r.*, *linna-r.=lubi-r.*, *loetav r.*, *paber-r.*, *petis-r.=vale-r.*, *peenikene=vallaline=veikene r.*, *pudi-r.=pudu-r.*, *puhas r.*, *selge r.=sula-r.*, *tenga-r.*, *vask-r.* Siia rühma võib lugeda ka *kaardi-r.* 'ajutiselt käibele lastud rahamärgid'.

Teises põhitähenduses, n-ö abstraktse/konkreetsena jaguneb raha põhimõtteliselt samuti nagu teised ained, näiteks vesi, mille alamhulgad on mh merevesi, järvevesi, kraanivesi, pudelivesi, joogivesi, pesuvesi, kastmisesi – nimetatud vastavalt sellele, kust see tuleb ja milleks seda kasutatakse. Raha jagatakse keeles samuti põhiliselt selle järgi, kust seda saadakse ja

eales on, ei avita sugugi surma vastu, vaid teeb meid pigem kurvaks kui rõõmsaks. Sest lootes sellesinase ilma varade peale, saab meie süda haiget, kui peab siia maha jätma selle elu raha, vara, naise, lapsed, sõbrad ning suure au” (Müller 2007: 739–741).

³ Wiedemanni kirjaviisi (põhiliselt diftongide ja pikkade vokaalide märkimist) on näitesõnades lihtsustatud.

millele kulutatakse, kuid need rühmad üksteisest nii konkreetselt ei eristu, sest nende aluseks on inimestevahelised suhted ja kokkulepped: mis andjale väljaminek, see on saajale sissetulek.

Wiedemanni rahasõnad võib jaotada tähenduse järgi nelja enam-vähem kindlapiirilisse rühma (tähenduste osas olen peale Wiedemanni esitatu toetunud ka muudele eesti ja saksa keele sõnaraamatutele):

sissetulekud: *abi-r.*, *armu-r.* 'pension', *päeva-söögi-r.* 'päevaraha', *kulu-r.* 'ka: taskuraha';

konkreetsed tasud ja maksud: *hamba-r.* 'tasu imetajale või lapsehoidjale', *haua-r.=matte-r.* 'matusemaks', *istumise-r.=perse-r.=sõidu-r.* 'tasu posti poisile', *joodu-r.=viina-r.=saia-r.=tubaka-r.=õlle-r.* 'jootraha', *kasti-r.* 'teat. maamaks', *kautuse-r.* 'tasu kohtuotsuse edasikaebamisel', *kirjutamise-r.* 'esimese armulaua maks', *kohtu-r.* 'kohtulõiv', *kongi-r.* 'panus kaardimängus', *käe-r.* 'käsiraha'⁴, *lapse-nime-r.* 'ristimismaks', *lavva-r.* 'elatisraha'⁵, *nime-r.* 'ristimise või kogudusse vastuvõtmise maks', *pea-r.=hinge-r.*, *päitse-r.* 'hobusemüütaja tasu kutsarile', *platsi-r.=saba-r.* 'looma ostmisel makstav tasu', *rüütli-r.* 'summa, mille mõis maksis pearahale lisaks', *saadi-r.* 'teat. maantee maks', *sule-r.* 'tasu kirjutajale', *trahvi-r.*, *koti-r.=kukru-r.=saku-r.* 'teat. trahv', *valu-r.=peksu-r.* 'rahatrahv pekstu kasuks';

pulmakombestikuga seotud annetused ja hauapanused: *kaasa-r.*, *kihla-r.=pandi-r.*, *kiht-r.*, *lauapühkimise r.*, *tanuvaatamise r.*, *sõrme-r.*, *tütresaba-r.*, *vaka-r.*, *vaniku-r.*; *surnu-r.=kaasa-r.=tee-r.=võtme-r.=ukse-r.*;

rahandusterminid: *edis-r.* 'kautsjon', *osa-r.* 'dividendid', *ootuse-r.* 'intressid', *pakkumise-r.*, *pealis-r.* 'aazio', *seisav r.* = *seisu-r.* 'kapital', *väljapandud r.* 'kulud'.

Viimane rühm, milles eesti omasõnadega on püütud edasi anda rahvusvaheliste mõistete sisu, meenutab omal kombel hilisemate sõnavõistluste sihte. Tuleb aga mõnda, et rahandusterminite osas on eestlased siiski pragmaatiliselt jäänud kasutama rahvusvahelist sõnavara.

Andrus Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat” (1958–1963) esitab põhimõistete all peale sellesisuliste liitsõnade ka tähenduslikult kokkukuuluvad nimi-, omadus- ja tegusõnad, kattes sellega ideaaljuhul terve semantilise võrgustiku: hüponüümid, hüperonüümid, atribuudid, partonüümid, sünonüümid, funktsioonid, toimingud ja kollokatsioonid (vrd Karlsson 2002: 265–267). Saareste esitab sõnaloendid tähendusrühmade kaupa. Esiteks toob ta ära **sünonüümid** ehk mitmesugused ümberütlevad kõnekeelsed (sageli murdelised) väljendid raha kohta nii laiemas kui ka kitsamas tähenduses: *kõliseja jõud*, *kõlisev*, *va puru*, *mammon*, *naud*, *nodi*, *nosi*, *mongas*, *päkas*, *kuksin*, *konks*, *valge*, *valgus*, *kopikas*, *punane*, *haljak*, *krabisev*, *krõbisev*. Neile järgnevad mitmesugused **hüponüümid** ja külgnevad mõisted, kusjuures kahte põhitähendust eristatud ei ole (konkreetsed väeringunimed on küll esitatud üheskoos): *kulukopikas*, *kuluraha*, *ätipugi*, *tarbekopikas*, *sabaraaha*, *sobina raha*, *sohiraaha*, *vakuraha*, *hambaraaha*, *jootraha* (*jooduraha*), *käevalge*, *käsiraha*, *tagatis* (*taganus*), *link*, *edisraaha*, *kaasaraha*, *korjuraha*, *pärats*, *päratsiraha*, *konu*, *summa*, *rahasumma*, *olem*, *tasku*, *kaugas*, *panus*, *raasuke*, *raharaasuke*, *kuninga kiri*, *rahatäht*, *rahakiri*, *väärtpaber*, *osatäht*, *aktsia*, *veksel*, *võlatäht*, *münt*, *litter*, *pälling*, *päling*, *ümmargune*, *lipp*, *tükk*,

⁴ Ainsa metafoorse liitsõnana on sõnaartiklis *putsikäeraha* tähendusega 'musi'.

⁵ „Eesti murrete sõnaraamatu” järgi 'armulaua tasu' (EMS IV: 1007).

paater, täkk, rahastik, münditeadus, auraha, mälestusraha, medal, valandik, räätsik, roestik (roestu), kopikas, kobe, teng, hõbelutikas, petak, rubla, mark, penn, kroon, vikerkaariline, kadrina, kerenski, karuline, taader, taaler, tukat, killing, rundstükk, runstik (rontsik), kross, kulden, tibu, robi, panku, panguraha, lubi, lopp, Albertuse raha, pangatäht, tenusk (tinusk), veering, penning, klubi, klubiraha, polusk. Väiksemad rühmad moodustavad rahandusega seotud **kollokatsioonid**: *rahandus, pangandus, rahamees, kassahoidja, laekur, laekahoidja, pankur, pankiir, pangapidaja*; **atribuudid**: *rahaline, kopikaline, kopikane, rublaline, rublane, kroonine, margane, pennine*; **funktsioonid**: *rahastama, lööma, vermima, tegema, müntima, vahetama, pudima, peeneks tegema, kasseerima, laegastama, laekama, koguma, säästma, kokku panema, kokku lappima, konuma, plessima, mahutama, paigutama, sisetama*; **toimingud**: *maksma, maksvusel olema, kehtima, käima, käibel olema, käigus olema, jooksmas, liikvel olema, laekuma ja lõpuks mitm. raha hoidmise kohti tähistavad kollokatsioonid*: *hoiukarp, paarpüks, korjanduskarp, pekk, pakk, pank, hoiukassa, kasukassa, kassa, rahakassa, laegas, rahalaegas, laat, rahakott, kukkur, pung, rahapung, tengelpung, sukk.*

Tähelepanu köidab funktsioonide loetelu viimane sõna *sisetama*, millele on lisatud tähendus 'mahutama', näitefraas *raha s. ja päritoluallikas* ÕS. Teatavasti nappis Saarestel eksiilis mõistelist sõnaraamatut koostades kaas-aegset keeleainest. Vastava sõna leiame 1930. aastate sõnaraamatutest VÕS 1933 ja EÕS 1937 sõna *sisestama* variandina, viimane seletab sõna tähendust seoses kapitaliga saksakeelsete terminite *investieren, anlegen* abil. Pole teada, kui palju varianti *sisetama* tol ajal kasutati, kuid hilisemates õigekeelsussõnaraamatutes seda enam sees ei ole. Nagu Wiedemanni-aegsete oma-keelsete terminite, nii on ka selle asemel käibele läinud võõrsõna: *investeerima*.

EKSS (2009) toob Wiedemanniga võrreldava loendi liitsõnu põhimärksõna *raha* all tähestiku järjekorras, eraldi 1. ja 2. põhitähenduse puhul (need leiab ka esitähede järgi eraldi märksõnadena). Järgnevad mõned rahaga seotud väljendid ja *raha*-algulised liitsõnad, mis Wiedemannil on laiali põhisõnade all. 1. põhitähenduse all toodud liitsõnadest (15) kattub üsna suur osa Wiedemanni omadega (*hõbe-, kuld-, vask-, peen-, paber-, valeraha*), 57-st 2. põhitähenduse all toodud sõnast kattuvad aga kõigest ajaloolised mõisted *pea-, saba-* ja *kaasaraha* ning meie ajani on jõudnud tulud ja kulud *abi-, tee-, valu-, kulu-, trahvi-, saia-, viina-* ja *õlleraha* – kusjuures viimased kolm üldjuhul mitte enam jootraha tähenduses. Osa tulu- ja kuluartikleid on aja jooksul muutunud, osa nimetusi kinnistunud pisut teisenenult, nt *jooduraha* asemel *jootraha*, *käeraha* asemel *käsiraha*.

EKSS-i *raha*-algulistest liitsõnadest (127) leiduvad Wiedemannil usundilised mõisted *rahaauk, rahapada* ja *rahatuli*; lisaks *rahakulu, raharent, rahatrahv; rahaahne, raharikas* ning *rahamees* tähendustes 'kapitalist, päevatööline' (esimese tähenduse osas toetub Wiedemann tõenäoliselt Vestringi sõnaraamatule). Liitsõnad on küll süntaktilise tervikuna funktsioneerivad üksused, kuid inimeste probleemid kokku-lahku-kirjutamisel osutavad, et liitsõna osiseid tajutakse üsna tugevalt omaette sõnadena – oma põhjalikkusest hoolimata ei anna Wiedemanni sõnaraamat ilmselt kuigi täielikku pilti omaaegse liitsõnarikkuse kohta. Pealegi on mõningatel juhtudel täpsustav täiendosa sisuliselt peaaegu liiane nagu liitsõnadel *rahasumma, raha-*

kukkur, rahapuudus. Ka EKSS-i vastava köite möödumisest 1996 on aega mööda läinud ja nt OS 2006 sisaldab lisaks liitsõna *rahasüst*. Google'i andmetel üpris levinud moesõnad *rahapuu* (nii metafoorses tähenduses, puuna kujundatud sularahakingituse kui soomemõjuliselt turdlehe perekonda kuuluvate toataimede kohta), *rahasadu* ja *rahavoog* alles ootavad pääsu sõnaraamatusse.

Raha slängis ja fraseoloogias

Raha on valdkond, mis on igapäevaelus piisavalt oluline, et tekitada rohkesti mitmesuguseid kujundlikke väljendeid. „Esimese eesti slängi sõnaraamatu” (Loog 1991) materjali hulgas on raha 152 teema hulgas slängisõnade rohkuselt kümnes, kusjuures nii mõnedki Saareste toodud kõnekeelsetest sünonüümidest on olnud kasutusel veel XX sajandi lõpu noorte keeles: *krabisev, kõlisev, nodi* (selle toob ära ka Wiedemann) ja *puru; punaseks* ei nimetatud siis küll vaskraha, vaid 10-rublalist – sõnavara on kogutud Tallinna eesti keskkoolides 1989. aastal. Uuem slängisõnastik esitab järgmised sünonüümid: *nuts, rull, papp, plekk, klots, lepalehed* (Vainola, Kaplinski 2003).

Valdavalt on nende sõnade põhitähenduseks midagi väheväärtuslikku, või siis viitavad nad rahade füüsilistele omadustele, mitte ostujõule. Võiksime järeldada, et inimesed soovivad neid kasutades jätta muljet, et raha ei ole nende jaoks oluline või et neil on raha nii palju, et sellel polegi enam väärtust. Samale viitavad kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasis (<http://www.folklore.ee/rl/date/robotid/leht3.html>) toodud väljendid suure raha kohta: *raha on kui muda, raba, rahka, rape rukkid, ratsahobuse sitta, sikusitta või nagu vanal juudil aganaid*.

Kui vaadata, missugused omadussõnad seostuvad *rahaga* tüüpiliselt EKSS-i näitelausete põhjal, siis näeme, et kõik peale *väikese* tähistavad suuri summasid: *suur, ilus, hea, ränk, ropp, raske, kallis, kõva* raha – tähtis on rõhutada seda, kui palju raha on, mitte aga seda, kui vähe teda on. Mida öeldakse aga siis, kui kõne all on vähe raha? EKSS pakub, et kellelgi võib olla *raha(de)ga kitsas* või on *tal tühjal ka mõni raha* või on ta lausa *rahast lage* – võrreldes vastupidise olukorraga on siin tegemist pigem eufemistliku, eba-meeldivat mahendada püüdva väljenduslaadiga. Tähenduses 'pole raha' on käibele läinud mitmed (vanad) peenrahanimetused: *pole issanda pennigi, punast pennigi/krossigi/kopikat, sinist sentigi*; samuti tähenduses 'vähe raha': *viimased/tühised veeringud, sandikopikad*. Viimase kohta esitab EKSS näitelause Oskar Lutsult: „Otsi, otsi välja viiskümmend senti, ära lase manguda seda sandikopikat...” Wiedemann aga tõlgib väljendi *Mul ei ole punast kopikat* 'ich habe nicht einen rothen Heller'. Ajal, mil vanad väeringud uute vastu vahetatakse, võib ehk tunduda, nagu tuleks ka fraseoloogias rahanimetusi uuendada. Näiteks raadiosaates „Rahva teenrid” 13. XI 2010 kõlas lause: „Sealt kukuks siis ka Eesti põllumehe kaukasse mõnigi... ee... nüüd *kopikas* ei tohi enam öelda, nüüd tuleb öelda *euro*.”

Teatud sõnad – *raha* kollokatsioonid, enamasti raha hoidmise kohad – on saanud rahaga seotud kõrvaltähenduse, mis võib tegelikus kasutuses rohkem või vähem esile kerkida. Märksõna *tasku* all esitab EKSS kõrvaltähenduse „piltl. (raha, rahaliste võimaluste, varandusliku seisukorra kohta)” ning lisab

22 vastavat väljendit, nt *täis tasku*, *tühjad taskud*, miski on *taskut mööda* või *tasku järgi*, *tasku ei kannata* või *ei löö vastu*, *oma tasku huvides*. Lisaks meenub väljend rahatu inimese kohta: *kaks kätt taskus*. Enam-vähem samamoodi käituvad ka sõnad *kukkur* ja *rahakott*. („Fraseoloogiasõnaraamatus” on toodud vastavad väljendid paralleelselt *tasku* ja *rahakotiga*, vt Õim 1993: 372.) Erilise positsiooni on aga omandanud sõna *sukasäär*. EKSS-i järgi on see ühetähenduslik sõna, väljendid *kogub*, *korjab raha sukasääride* ’koju, mitte panka’ ja *hoiab raha sukasääres* ’(peidetuna) kodus, mitte pangas’ ning märksõna *sukasääreraha* ’sukasääride kogutud raha’ ei ole andnud põhjust eristada selles piltlikku kõrvaltähendust nagu *tasku* puhul. Kuid enamik Google’i otsinguga saadud tulemusi on just rahaga seotud kontekstis – järelikult on piltlik tähendus hakanud sõnasõnalise üle domineerima.

Raha eesti kirjakeele korpuses

Rahaga seotud sõnade esinemust eestikeelsetes tekstides saab kõige kergemini kontrollida „Eesti kirjakeele sagedussõnastikust” (Kaalap, Muischnek 2002) ja selle aluseks olnud eesti kirjakeele korpusest (<http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/>). Sagedussõnastiku koostamisel on kasutatud tekstikogumit, mis sisaldab miljoni sõna ulatuses ajakirjandus- ja ilukirjandustekste. Ilukirjanduse allkorpuse tekstid pärinevad aastatest 1992–1998, kasutatud ajalehed ajavahemikust 1995–1999. Tabelis 1 on ära toodud, kui mitmel korral esineb mõningaid rahaga seotud sõnu (peale *raha*-osisega liitsõnade ka eri vääringute nimetused) mõlemas allkorpuses.

Järgnev tabel peegeldab üsna ilmekalt ametlikuma ja mitteametlikuma diskursuse erinevust rahasõnade kasutamisel. Ajakirjanduses mainitakse raha ligi kuus korda sagedamini kui ilukirjanduses. Ajakirjandus räägib peamiselt kehtivast vääringust (*kroon* – tabelis märgib küsimärk seda, et sõnastikus pole homonüümsete ja polüseemsete sõnade eri tähendusi eristatud ning üle tuhande esinemisjuhu käsitsi kontrollimine ei tasuks vaeva, sest suure tõenäosusega kirjutatakse kuninga- ja missikroonidest siiski vähem kui rahast), ilukirjanduses aga rahast üldiselt, kuid (lähi)minevikuga seoses ka eelmistest vääringutest (*rubla*, *kopikas*). Ajalehed toovad ära valuutakursside tabelleid, ilukirjandus kasutab rohkem kujundlikke väljendeid (*suri pennita*, *veimevakatukat*). Samal ajal, sõna *sukasäär* (mis vormilistel põhjustel jäi tabelis esitatud valimist välja) esineb korpuses just ajakirjandustekstis – kirjutis pealkirjaga „Valuuta sukasääres” ütleb: „Venelased, kes usaldavad oma panku veel vähem kui rubla, hoiavad dollarisääste sukasääres. Raamatulehekülgede vahele või kaugesse kapinurka peidetud dollarid on Venemaa kodanike viimane tulevikulootus ja ainus viis end Venemaa elu ootamatuste eest kaitsta.” Kas sellest järeldub, et *sukasääre* puhul ongi tänapäeval tegemist pigem ajakirjandusliku kujundiga?

Tabel 1.

**Rahaga seotud sõnade esinemus
„Eesti kirjakeele sagedussõnastikus”**

ajakirjandus		ilukirjandus	
kroon	1255?	raha	227
raha	714	rubla	50
dollar	199	kroon	29
mark	72	dollar	26
rubla	72	kopikas	22
rahandusministeerium	48	rahakott	13
sent	34	rahatäht	9
rahakott	30	mark	8
nael	14	sent	6
frank	13	bussiraha	5
rahatäht	13	frank	4
sularaha	12	taskuraha	4
rahasumma	7	tukat	4
palgaraha	6	rahaasi	3
rahapuudus	6	rahapakk	3
rahareform	6	sularaha	3
kooliraha	5	söögiraha	3
päevaraha	5	veering	3
toiduraha	5	penn	2
rahaasi	4	kooliraha	1
rahapakk	4	kross	1
söögiraha	4	nael	1
kulden	2	palgaraha	1
taskuraha	2	päevaraha	1
bussiraha	1	rahandusministeerium	1
veering	1	rahapuudus	1
		rahareform	1
		rahasumma	1
		toiduraha	1
	2534?		434

Raha eestlaste lauludes minevikust tänapäevani

Eesti regilaulud räägivad rahast ehk võrreldavalt 1990. aastate ilukirjandusega või isegi veel mitmepalgelisemalt, ilmselt on parallelismi tõttu vähemalt kasutatud sõnavara oma aja kontekstis mitmekesisem. Pealiskaudsel vaatlusel võib välja tuua mõned põhilised teemaringid.⁶

Seoses poiste ja tüdrukute omavaheliste suhetega alates kurameerimisest ja lõpetades pulmadega räägitakse rahast kui **kosilase väärtuse mõõdupuust**:

⁶ Huviline saab otsida rohkem näiteid eesti regilaulude andmebaasist <http://www.folklore.ee/regilaul/>.

*Ulge ostave õluta,
 Marge massave rahada.
 Ei na'i tingi tibu pääle,
 Kakle'i kate kopikule.
 Nee'p oli mehe, mis oli meile,
 Nee'p oli poisi me talule!
 Neil o rummuni rahada,
 Kõdarini kilingida,
 Poolest rummu poluskida.
 Neil o kulla kauke'enna,
 Õbe vammuste vahele.*

H II 5, 54/6 (37) < Halliste khk., Abja v. – Joosep Hurt (1883)⁷

Et Hupel eesti talurahva olusid üsna adekvaatselt kajastab, näitavad ka regilaulud sellest, et **joodikul pole raha** ja sellise kosilase põlgavad tüdrukud ära:

*Neio kuuleb, kostab vastu:
 „Mis sa tühja kiiteled
 Eks ma eile käinud teila.
 Teil olid hiirid ikke'essa.
 Aganad olid aidassagi.
 Sasid salve ääre peali,
 Pole sul raha raipeile,
 Kopikast ei kellegile,
 Raha jäänd radade peale,
 Kopik kõrtsi laua peale.”*

H II 13, 47/8 (20) < Koeru khk., Väinjärve v. – Willem Wiitmann (1888)

Kosilasel on raha vaja varemgi kui igapäevaelus naise ülalpidamiseks, raha on ka **abielutehingu osa**:

*Linnud püssil püüetakse,
 Kalad võrgul võetakse
 Neidu osteta rahalla.
 Tuhat maksab neidu tukka
 Sada maksab neiu salku
 Viiskümmend neiu kübara.*

H II 9, 55/6 (1) < Viru-Nigula khk. – August Krikmann (1889)

*Kas sina töid mi tõutid
 Eila meile õllesasa,
 Tuna meile käiessasa,
 Kas töid ratsule rahada,
 Kimmelilla killingida,
 Vesihallil veeringida.
 Kas rattas rahassa veeres
 Rummu veeres rubladessa.*

H II 8, 769/90 < Lüganuse khk. – Johann Petrowitsch (1889)

⁷ Näidetes on originaalkirjaviisi kergelt redigeeritud.

Pruut võib aga ka vanematele ette heita, et need on leppinud liiga väike-se pruudilunaga – taas tuleb mängu raha ja alkoholi vahekord:

*Oot-oot, äia, noo-noo, ämma
Olite õlle himussa
Viha viina tarbe'ella
Et sa müisid tütterida
Andsid alvala rahala
Kulunulla kilingila
Peetuella peningilla.*

H II 11, 529 (7) < Väike-Maarja khk. – Anna Elken (1890)

Pulmakombestiku paljudest annetusenimedest oli juttu seoses Wiedemanni sõnaraamatuga. Vastavaid kombeid saatnud laulust leiame aga arvukalt omaaegseid mündinimetus:

*Anna anna, ää veli,
Kingi veli kiiduline!
Puista välla punga suusta,
Aa välla avaski suusta!
Anna tuhat tutulista,
Tõine tuhat tututegi,
Anna sada sangalista,
Tõine sada sangategi,
Anna Riia ristilizi,
Anna Tartu taaderida,
Anna Valga valgeida,
Anna all'asta õbeda!
Ära anda saviraha,
Savi sai sanna paigata.*

H II 5, 47/8 (32) < Halliste khk., Abja v. – Joosep Hurt (1883)

Ka **pulmalauliku tasu** oli kombestikust ette nähtud, kuid laulikud tavat-sesid sedagi laulus meelde tuletada:

*Anna raha laalijalle,
Kulda suu kulutajalle,
Hõbe keelepeksijalle*

H II 11, 343 (115) < Väike-Maarja khk. – M. Kampmann (1889)

Konkreetsetest **ostu-müügitehingutest** on regilauludes vähem juttu, kuid siiski võidakse loetleda mitmesuguseid omaaegseid **kuluartikleid**:

*Veli, ella vellekene,
Kingi sõtsil keediraha,
Otsi sõtsil okiraha,
Pane sekkä seebiraha,
Anna valget vaturaha!*

H II 5, 47/8 (32) < Halliste khk., Abja v. – Joosep Hurt (1883)

Laulutüübis „Anna orjale hästi süüa!” tuuakse välja talurahva **põhiline sissetulekuallikas** – vilja müük:

*Perenaene naesuke
Anna hästi orjal süüa
Ori annab härjal süüa
Härg viib põhud põllulana
Põld saab põhjani rammuda
Ait saab harjani ivida
Kukkur kuhjani rahada.*

H II 11, 492 (61) < Väike-Maarja khk. – J. Elken (1889)

Rannarahval oli selleks aga muidugi kalapüügist saadud tulu:

*Mina mies merime' puega
Kallis mies kalame' puega
Kui meie merele lähme
Raha meil randaje tulesi
Üle kõrve kukkarista
Maamieste massinasta*

H III 1, 243/5 (38) < Jõhvi khk., Voka v. – M. Eljas (1888)

Kuigi Wiedemann luges üles mitmesuguseid hauapanuste nimesid, mis näitab, et kombestik kandis veel XIX sajandi lõpus edasi usku rahavajaduse ka pärast surma, jagab laulutüüp „Ei rikast rahasse panda” pigem Georg Mülleri jutlustatud seisukohta, et **raha sealilmas ei maksa**:

*Et las ütlen, annan teada,
Ei rikast rahasse panda,
Saksa ei siidije seota,
Ühte mulda meid maeti,
Ühte hauda meid aeti,
Kõrvu hauad kaevatie,
Rinnu ristid raiutie.*

H II 11, 343 (115) < Väike-Maarja khk. – M. Kampmann (1889)

Toodud näidetest ilmneb, et enamasti on *raha* paralleelsõnadeks regilaulus mitmesugused konkreetset vääringud või väärismetallid. Samuti nimetatakse paralleelvärssides ehteid, nt sõrmuseid, või teravilju: nisu, oder, rukkid. Sõnapaar *raha + vili* on ka üks sagedasematest paaridest vanemas eestikeelses kirikukirjanduses (Krikmann s.a.). Sagedasemad rahaga seotud paralleelväljendid on veel *Riia rahalaev / Soome soolalaev*; *tinane tee / rahane rada*; *tinane kirst / rahane rist*. Liina Saarlo (Saarlo 2006: 206–210) analüüsitud korpustes sagedasemate sõnade, alliteratsiooniühendite ja parallelismiühendite hulgas rahasõnu ei ole, küll aga väärismetall *kuld*, kahtlemata oma mitmetähenduslikkuse tõttu: sagedased alliteratsiooniühendid on *kuld+kroon* ja *kuld+koppel*, parallelismiühendid *kuld+hõbe* ja *ärts+kuld+kroon* (värsis *oh minu ärtsi härrakene, kuldakrooni prouakene*).

Uemas laulurepertuaaris paistab silma rahaga seotud temaatika kitsemine. Põhiliselt räägitakse rahast seoses lõbusa elu ja alkoholiga. Laulude sõnum on otsekohene, isegi irooniline.

*Raha said sa ja raha sain ma,
Ja raha said kaks karujahimeest ka.
Kõrtsi läksid sa ja kõrtsi läksin ma,
Ja kõrtsi läksid kaks karujahimeest ka*

*Raha paneb rattad käima,
Kas sa seda ei tea?
Raha eest võid kõike saada,
Kas sa seda ei tea?
Raha eest võid viina juua,
Kas sa seda ei tea?
Raha eest võid lõbu luua,
Kas sa seda ei tea?*

*Joo, sõber, joo,
joo ennast täis kui siga.
Oma viimased kopkad sa kõrtsmikul' vii
ja ütle, mis elul on viga.*

N-ö viisakama sisuga lauludes tavaliselt rahast ei räägita. Erandiks on kolm üldtuntud laulu XX sajandi lõpu populaarsest muusikast: Hardi Volmeri „Raha” ja „Raha hääl” ning Olav Ehala / Juhan Viidingu „Rahaul” filmist „Nukitsamees”. Just oma erandlikkuse tõttu on nad kultuuris esilekerkivad, olles laialt levinud käibefraaside (*kopkas, see on raske saak ja otsi lolli, kes ei kardaks kolli, kui on kollil rahamaitse suus*) allikaks. Sisuliselt võtavad nad kokku just ülalkirjeldatud riimiliste rahvalike laulude sõnumi, seda omalt poolt veelgi võimendades ja irooniat lisades. Regilaulude asjalik-igapäevane rahaasjade käsitlemine on nüüdseks ilukirjandusliku proosa ja ajakirjanduse pärusmaa.

Kokkuvõtteks

Oma igapäevast elu elades tuleb meil tihtipeale rahast rääkida – ilma selle-ta tänapäeva maailmas lihtsalt ei saa. Kasutame eesti keeles sõna *raha* mängleva kergusega ja ei tule selle pealegi, et oma süntaktilis-semantiliselt struktuurilt on tegemist millegi üpris erandlikuga. Teine asi on sõna sisuga: nii mõnigi kord võib tekkida vajadus vestluskaaslasel näidata, et raha pole meie jaoks tähtis – olgu see siis tõsi või mitte – ning kasutada sellel otstarbel madalstiilseid slängisõnu või üleolevaid fraseologisme. Kui eri aegade sõnaraamatud näitavad, et see, millele inimesed põhiliselt oma raha kulutavad ja kuidas seda hangivad, muutub ajas päris palju, siis eri aegadel kogutud fraseologismid on üsna sarnased – peamised hoiakud raha suhtes on jäänud samaks. Rahateemaliste arutluste siirdumine regilauludest ilu- ja ajakirjandusse peegeldab eesti kultuurilugu samuti hästi: ühed kultuurivormid on tulnud teiste asemele ja võtnud üle ka nende funktsioonid.

Allikad

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Kirjandus

- EKG II = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat I–VI. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- EMS IV = Eesti murrete sõnaraamat IV. K–L. Tallinn: Eesti Keele Instituut 2004–2008.
- EÖS 1937 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. III köide, Ripp–Y. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Toim E. Muuk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- H ä k k i n e n, Kaisa 2004. Nykysuomen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY.
- K a a l e p, Heiki-Jaan, M u i s c h n e k, Kadri 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikool.
- K a r l s s o n, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Tlk ja kohand Renate Pajusalu, Jüri Valge ja Ilona Tragel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- K i k a s, Kristel 2002. Mida sisaldab Heinrich Stahl „Vocabula“? (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 21.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- K i n g i s e p p, Valve-Liivi, R e s s, Kristel, T a f e n a u, Kai 2010. Heinrich Gösenkeni grammatika ja sõnastik 350. Toim Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikool.
- K r i k m a n n, Arvo s.a. Eesti lühivormide allikaloost (<http://www.folklore.ee/~kriku/ALLIK/>).
- L a n g e m e t s, Margit 2009. Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. (Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid = Tallinn University. Dissertations of humanities.) Tallinn: Eesti Keele ja Kultuuri Instituut, Tallinna Ülikool.
- L e i m u s, Ivar 2006. Eestlase raha ajalugu. – Ivar Leimus, Mart Laar, Pekka Ereht, Ivar Sakk, Eestlase raha läbi aegade. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus, lk 5–54.
- L o o g, Mai 1991. Esimene eesti slängi sõnaraamat. Tallinn: Mai Loog.
- M a r t e n, Lutz, K u l a, Nancy C. 2008. Meanings of money. National identity and the semantics of currency in Zambia and Tanzania. – Journal of African Cultural Studies, Vol. 20, Iss. 2, December, lk 183–198.
- M ä g i s t e, Julius 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- M ü l l e r, Georg 2007. Jutuluseraamat. (Eesti mõttelugu 78.) Toim Külli Habicht, Kai Tafenau, Siiri Ombler. Tartu: Ilmamaa.
- P a j u s a l u, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- R a j a n d i, Henno, M e t s l a n g, Helle 1979. Määramata ja määratud objekt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- S a a r e s t e, Andrus 1923. 400-a. vanune leid Eestis. – Eesti Keel, nr 4, lk 97–104; nr 5/6, lk 136–149.

- S a a r e s t e, Andrus 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat = Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. I–IV. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti.
- S a a r l o, Liina 2006. Lisandusi ja kõrvutusi. Kodavere ja Jõhvi-Iisaku regilaulude leksikaalsest stereotüüpiast. – Regilaul – esitus ja tõlgendus. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 23.) Toim Aado Lintrop. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 153–215.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. Koostaneet Satu Tanner, Marita Cronstedt, Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.
- S o o s a a r, Sven-Erik 2006. Mõne eesti keele kaubanduslase sõna päritolust areaalsel taustal. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Peatoim M. Erelt, tegevtoim M.-M. Sepper. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 138–147.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. Helsinki 1992–2000.
- V a i n o l a, Kätlin, K a p l i n s k i, Lemmit 2003 (koost). Eesti slängi sõnaraamat. Toim Andres Aule. Tallinn: Aule Kirjastus.
- V e s t r i n g, Salomo Heinrich 1998. Eesti-saksa sõnaraamat = Lexicon Esthónico Germanicum. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- VÕS 1933 = Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Koost Elmar Muuk. Teine trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat = Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Neljas muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Õ i m, Asta 1993. Fraseoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim Tiiu Erelt, koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Money in the Space-Time of the Estonian Language

Keywords: *raha* 'money', semantics, lexicography, phraseology, cultural history of Estonia, history of written Estonian

The article describes the semantic structure and history of usage of the Estonian noun *raha* 'money' and its semantic network. In its basic meanings *raha* is systematically polysemous, denoting an abstract system as well as objects necessary for its operation. Besides this, *raha* is at the same time a count noun and a mass noun. Probably the meaning has developed from count noun to mass noun, but the uncountable use has become primary.

Raha is a Germanic loanword borrowed into Finnic languages about 1000 BC. Its first occurrence in written texts goes back to 1524–1532. A comparison of the *raha*-compounds in the Estonian-German dictionary by F. J. Wiedemann (1869, 1893) and the Explanatory Dictionary of Standard Estonian (2009) points to some

of the big changes that have taken place in people's everyday life. The slang words and idioms denoting money come from the field of valueless things, thus suggesting a superior attitude. There are many different adjectives for big money; little money is often referred to by outdated small currencies.

In the corpus of written Estonian the words connected with money are nearly six times more frequent in media texts than in fiction. In media texts, the most frequent of those words was *kroon* referring to the main currency, while in fiction, it was the general word *raha* and also the Soviet-time currency *rubla* 'rouble'.

Old Estonian folksongs deal with all kinds of themes related to money, especially in connection with wedding ceremony. Later, along with changes in the functions of singing, those themes recede a great deal: typically, money is mentioned only in songs about drinking and feasting.

Kanni Labi (b. 1971), PhD, researcher, Estonian Literary Museum, Department of Ethnomusicology, kanni@folklore.ee